

بررسی تأثیر سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در مخاطرات محیطی (با تأکید بر خشکسالی)

مطالعه موردی: روستاهای دهستان بدر شهرستان روانسر در سال ۱۳۹۶

محمدتقی سبزه‌ای*

عادل سلیمانی^۲

نجم‌الدین یوسفی^۳

تاریخ پذیرش: ۱۳۹۸/۰۶/۱۳

تاریخ دریافت: ۱۳۹۸/۰۲/۲۱

چکیده

هدف این مقاله بررسی و سنجش میزان سرمایه اجتماعی و ارتباط آن با تاب‌آوری اجتماعی است. روش تحقیق پیمایش است که اعتبار آن از نوع محتوایی و پایداری آن از طریق آلفای کرونباخ محاسبه شده است. جامعه آماری شامل تمامی سرپرستان خانوار روستاهای دهستان بدر شهرستان روانسر است که تعداد آن‌ها براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ حدود ۳۹۹۶ نفر است. حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۲۸۵ نفر تعیین شده است. مشارکت کنندگان به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای متناسب و به‌طور تصادفی انتخاب شده‌اند. از روش‌های آماری مبتنی بر مقایسه میانگین‌ها، آزمون تی تک‌نمونه‌ای، آزمون‌های همبستگی پیرسون و رگرسیون چندگانه توأم، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها استفاده شده است.

نتایج این تحقیق نشان می‌دهند میزان تاب‌آوری اجتماعی (۳,۱۶) از ۵ نمره برابر با ۶۳,۳۴ درصد) و میزان سرمایه اجتماعی خانوارهای روستایی (۳,۳۱) از ۵ نمره برابر با ۶۶,۲۲ درصد)، بالاتر از متوسط و خوب است. بین سطح سرمایه اجتماعی و زیرشاخه‌های آن شامل شبکه‌های روابط، مشارکت، اعتماد و هنجارهای معامله متقابل و تاب‌آوری اجتماعی روستاهای نمونه رابطه مثبت و معناداری وجود دارد. نتیجه تحلیل رگرسیونی نشان می‌دهد متغیرهای سرمایه اجتماعی در مجموع ۵۲ درصد از واریانس میزان تاب‌آوری اجتماعی را تبیین می‌کنند.

کلید واژه‌ها: سرمایه اجتماعی، تاب‌آوری اجتماعی، مخاطرات محیطی، خشکسالی.

۱- استادیار گروه جامعه‌شناسی دانشگاه بوعلی‌سینا

۲- مدرس گروه جغرافیا دانشگاه فرهنگیان کرمانشاه

۳- کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه رازی

*: نویسنده مسئول

۱. طرح مسئله

هر ساله مخاطرات طبیعی با شدت زیادی رخ می‌دهند و حیات مردم را به خطر می‌اندازند. تغییرات اقلیمی از قبیل خشکسالی، طوفان‌های شدید و سیل در سطح کره زمین خسارات و تلفات زیادی را به بار می‌آورد. از میان این تغییرات اقلیمی، خشکسالی بیش از همه به خسارات سنگین منجر می‌شود، به‌ویژه برای کشور ایران که بر روی کمر بند خشک و کم آب دنیا قرار دارد. استان کرمانشاه، به‌عنوان یکی از قطب‌های کشاورزی کشور، دارای رتبه دوم از نظر برداشت غلات دیم کشور با ۹/۴ درصد است و حدود ۱۲۳۹۱۷ نفر در این بخش اشتغال دارند. این استان در حدود ۳ دهه گذشته با چالش‌ها و مشکلات محیط‌زیستی متنوع از جمله ریزگردها، کمبود آب و خشکسالی مواجه بوده است که به‌ویژه در شهرستان روانسر که جامعه آماری این پژوهش است، بیش‌ترین آسیب‌پذیری را از خشکسالی، داشته‌اند (سلیمانی، ۱۳۹۴: ۴).

رویکرد تاب‌آوری اجتماعی، به‌جای تأکید صرف بر روی کاهش خسارت، به توانمندسازی جوامع محلی با هدف ایجاد جوامعی که قادر به تحمل و بازگشت از اثرات ناگوار مخاطره‌ها باشند، توجه می‌کند (اسکاپ^۱ و یونسکو^۲، ۲۰۱۱: ۲۲). این رویکرد بر روی تقویت سیستم‌های اجتماعی از طریق همکاری و ارتباطات در بین سازمان‌های مختلف، نخبگان و گروه‌های اجتماعی تمرکز می‌کند و نقش مهمی در کاهش آسیب‌پذیری ناشی از مخاطره‌های طبیعی و بهبود کارایی مدیریت مخاطره در جوامع در معرض خطر، ایفا می‌کند (ناکاگوا و شاو، ۲۰۰۷: ۳۲۷). با توجه به آسیب‌پذیری سکونت‌گاه‌های روستایی، توجه به سرمایه‌های اجتماعی می‌تواند، بهبود روند برنامه‌ریزی برای توسعه روستایی را برای متخصصان مربوطه تسهیل کند و مشارکت روستاییان در اجرای بهتر برنامه را به همراه داشته باشد و در تعامل با سایر ابعاد سرمایه‌ها در قالب اعتماد، روابط متقابل، تبادل تجارب و همکاری جمعی، نقش مهمی در کاهش آسیب‌پذیری روستایی و ارتقای تاب‌آوری اجتماعی، ایفا کند (عینالی، ۱۳۹۳: ۱۳). پیامدهای خشکسالی از همه وقایع محیط‌زیستی مخرب‌تر، عمیق‌تر و بادوام‌تر است. خشکسالی، تأثیر معناداری بر افزایش بیکاری در جوامع کوچک دارد. با وقوع بیکاری در زمان خشکسالی، میزان مهاجرت به شهرها به امید کسب درآمد بیشتر افزایش می‌یابد (شهبازبگیان، ۱۳۸۷: ۱۷). سایر پیامدهای اجتماعی خشکسالی، کاهش سطح آموزش کودکان و نوجوانان، افزایش فشار و استرس به زنان و کودکان برای تأمین آب و افزایش جرم و جنایت

1. United Nations Economic and Social Commission for Asia and the Pacific (ESCAP)
2. United Nations International Strategy for Disaster Reduction (UNISDR)

است که توسعه مناطق روستایی را به صورت گسترده تحت تأثیر قرار می‌دهد (آقایی، ۱۳۹۵: ۱۴). با این همه، زیستن در بستر مخاطره‌های طبیعی، لزوماً به معنای خسارت‌بار بودن و آسیب‌پذیری نیست، بلکه فقدان تاب‌آوری و میزان شناخت و ادراک جمعیت مستقر از درجه، نوع و نحوه مخاطره‌آمیز بودن، سبب ایجاد خسارت است (پورطاهری، ۱۳۹۰: ۳۵). به دلیل ضرورت پرداختن به مسئله خشکسالی به عنوان اولویت راهبردی در سطح ملی، در ایران تحقیقات متعددی به صورت کلان (عام) و به تفکیک مناطق جغرافیایی صورت گرفته است، اما پژوهش‌های داخلی به طور عمده به بررسی وسعت، شدت و دوره‌های خشکسالی از ابعاد فنی پرداخته‌اند و کمتر به راه‌کارهای تطبیق و تاب‌آوری جامعه در معرض مخاطره‌ها، توجه نشان داده‌اند. این در حالی است که آسیب‌های وارده بر کشاورزان و پیامدهای وقوع خشکسالی‌های دوره‌ای، بیانگر عدم آمادگی و تاب‌آوری پایین کشاورزان، در برابر این مخاطره و ناکارآمدی سیستم‌های مدیریت بحران در این موارد است. لذا نخستین گام ضروری برای مقابله با خشکسالی و تعدیل پیامدهای آن را می‌توان ارتقای زمینه‌های تاب‌آوری و انعطاف‌پذیری کشاورزان و افزایش میزان شناخت و ادراک روستاییان از درجه، نوع و نحوه مخاطره‌آمیز بودن چنین مخاطراتی تبیین کرد که در اغلب کشورهای در حال توسعه از جمله ایران مغفول مانده است.

۲. پیشینه تحقیق

درباره رابطه سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی تعدادی پژوهش‌های داخلی و خارجی انجام شده‌اند که در ادامه به تعدادی از آن‌ها که به تحقیق ما مربوط هستند، اشاره می‌شوند.

۲-۱. پژوهش‌های داخلی

سلیمانی (۱۳۹۱) در تحقیقی به بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی، با مطالعه موردی روستاهای باغستان، برون و شهرستان فردوس، پرداخته است. نتایج این تحقیق نشان می‌دهند بین افزایش سرمایه اجتماعی و افزایش کیفیت زندگی در منطقه مورد مطالعه، رابطه کاملاً معناداری وجود دارد و از میان مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی، «انسجام اجتماعی» بیش‌ترین تأثیر را بر روی سطح کیفیت زندگی خانوارهای روستایی داشته است.

عینالی و همکاران (۱۳۹۲) در تحقیقی به نام «ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در کاهش اثرات سانحه زلزله در دهستان سجا سرود شهرستان خدابنده به این نتایج رسیده‌اند که همه ابعاد سرمایه اجتماعی در بین خانوارهای نمونه از اندازه مطلوب پایین‌تر است و شاخص‌های

شبکه‌ها و نهادهای محلی، اعتماد و مشارکت و همکاری، بیش‌ترین و شاخص‌های نگرش مردم و انسجام اجتماعی کم‌ترین تأثیر را در کاهش آسیب‌پذیری روستاهای نمونه داشته‌اند. عینالی و همکاران (۱۳۹۲) در تحقیقی به نام «ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در کاهش اثرات سانحه زلزله در دهستان سجا سرود شهرستان خدابنده به این نتایج رسیده‌اند که همه ابعاد سرمایه اجتماعی در بین خانوارهای نمونه از اندازه مطلوب پایین‌تر است و شاخص‌های شبکه‌ها و نهادهای محلی، اعتماد و مشارکت و همکاری، بیش‌ترین و شاخص‌های نگرش مردم و انسجام اجتماعی کم‌ترین تأثیر را در کاهش آسیب‌پذیری روستاهای نمونه داشته‌اند. عوض‌پور و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی به نام «تحلیل و ارزیابی سرمایه اجتماعی در راستای تقویت تاب‌آوری جوامع محلی و مدیریت پایدار سرزمین به بررسی میزان سرمایه اجتماعی در شبکه ذی‌نفعان محلی در راستای تقویت تاب‌آوری در روستای پایلوت طرح RFLDL در دو زمان قبل و بعد از اجرای طرح مذکور، پرداخته‌اند. نتایج تحقیق حاکی از آن است که میزان اعتماد اجتماعی، مشارکت اجتماعی، انسجام اجتماعی و سرمایه اجتماعی قبل از اجرای پروژه RFLDL متوسط بوده و پس از اجرای این پروژه میزان این شاخص‌ها تا اندازه مطلوبی افزایش یافته‌اند.

صادقلو و همکاران (۱۳۹۳) در تحقیقی به نام «اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر افزایش تاب‌آوری کشاورزان در برابر مخاطره‌های طبیعی (با تأکید بر خشکسالی)، در بین کشاورزان روستاهای شهرستان ایجرود» به این نتایج رسیده‌اند که بیش‌ترین عامل تأثیرگذار در تاب‌آوری کشاورزان این منطقه توسعه بیمه محصولات کشاورزی است. در رتبه دوم، ایجاد سیستم پایش و پیش‌آگاهی درباره خشکسالی و ارزیابی خسارت است و توجه به دانش بومی و بهره‌گیری از آن در رتبه سوم قرار دارد.

سلیمانی و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقی به نام «راهبردهای سازگاری روستایی در برابر مخاطرات خشکسالی، مطالعه موردی: روستای پشتنگ روانسر»، راهبردهای اجرا شده روستائیان برای سازش با پدیده خشکسالی را در پنج طبقه مفهومی، شامل راهبردهای اجتماعی، اقتصادی (تنوع معیشتی)، نهادی، فنی و ارتباطی - حمایتی، طبقه‌بندی کرده‌اند.

عزیمی و همکاران (۱۳۹۴) در تحقیقی به نام «نقش سرمایه اجتماعی در مدیریت مخاطره‌های طبیعی در سکونت‌گاه‌های روستایی با مطالعه موردی: بخش ماهیدشت کرمانشاه» نتیجه‌گیری کرده‌اند که سرمایه اجتماعی تأثیر زیادی بر مدیریت مخاطره‌های طبیعی داشته و با توجه به اینکه سرمایه اجتماعی سبب افزایش مشارکت، اعتماد و پررنگ شدن نقش

نهادهای محلی می‌شود، لذا با مدیریت محلی مخاطره‌های محلی و کاهش آثار مخرب آن منجر می‌شود.

قربانی و همکاران (۱۳۹۵) در تحقیقی به نام «ارزیابی سرمایه اجتماعی شبکه ذی‌نفعان محلی در راستای توانمندسازی جوامع روستایی ...» به تحلیل سرمایه اجتماعی درون‌گروهی ذی‌نفعان محلی روستای بزیجان در شهرستان محلات پرداخته‌اند. نتایج نشان می‌دهند قبل از اجرای طرح میزان اعتماد، مشارکت، انسجام و سرمایه اجتماعی کم بوده، اما پس از اجرای این طرح، میزان این شاخص‌ها تا اندازه مطلوبی افزایش یافته است، سرعت گردش، تبادل اعتماد و مشارکت بین افراد بعد از اجرای طرح در مقایسه با قبل از اجرای آن، افزایش یافته و اجرای طرح اتحاد و یگانگی بین افراد را افزایش داده است.

سلطانپور و همکاران (۱۳۹۵)، در تحقیقی به نام «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در کاهش ریسک مخاطره‌های طبیعی» به این نتیجه رسیده‌اند که تجربه تقویت اجتماعی و مشارکت اجتماعی، در کاهش خطر مفید است. در این راه نه تنها شناخت رفتارهایی که به کاهش خطر می‌انجامد، بلکه شناخت رفتارهایی که مانع کاهش خطر می‌شود، نیز مهم‌اند. براساس نظر این محققان، واکنش و حل مشکل مربوط به مخاطره، به توانایی ما در کمک به هم‌نوعان بستگی دارد که در شرایط دشوار ناشی از مخاطره‌ها به سر می‌برند.

۲-۲. پژوهش‌های خارجی

در بین تحقیقات خارجی انجام شده در رابطه با موضوع مورد بررسی نمونه‌های زیر مهم‌ترین بودند که در ادامه مرور می‌شوند:

کالدول (۲۰۰۹) در تحقیقی به نام «مواجهه و تاب‌آوری خانواده‌های کشاورز در معرض خشکسالی» در جنوب نیوساوت ولز استرالیا به این نتایج رسیدند که خشکسالی مهم‌ترین مخاطره محیط‌زیستی این منطقه است و جوامع محلی راهبردهای متنوعی را در مواجهه با آن به کار می‌گیرند. درحالی‌که حمایت‌های دولتی با ایجاد زیرساخت‌ها، نقش به‌سزایی در تقویت تاب‌آوری جوامع محلی دارد. مهم‌ترین نقش را تقویت سیستم‌های معیشتی جامعه‌ی محلی ایفا می‌کند.

در مطالعه‌ای به نام «تاب‌آوری جوامع روستایی» که از سوی دانشگاه کوپینزلند در سال ۲۰۰۸ و به مدت ۳/۵ سال متمادی صورت گرفت ۱۱ شاخص اصلی برای جوامع روستایی تعریف شدند. این شاخص‌ها عبارت بودند از: شبکه‌ها و حمایت‌های اجتماعی، وجود چشم‌اندازهای مثبت، آموزش، تجارب، محیط و شیوه زندگی، حس مشترک، وجود یک هدف

(آرمان)، اقتصاد متنوع و ابتکاری، پذیرفتن تغییرات، باورها و رهبری فعالیت‌های مردم. این مطالعه نشان می‌دهد در تمام مراحل مدیریت حادثه که شامل پیش‌گیری، آمادگی، واکنش و بازتوانی و بازسازی است، باید از بهبود تاب‌آوری و بهترساختن مطمئن بود، به‌ویژه در مرحله بازتوانی و بازسازی پس از حادثه، انجام اقدامات مناسب، حمایت از جامعه آسیب‌دیده در بازسازی زیرساخت‌ها، بازتوانی سلامت روحی، فیزیکی، کالبدی، اقتصادی و اجتماعی، بازسازی محیط، حمایت‌های روحی از جامعه حادثه‌دیده، کمک‌های مالی به همراه مشاوره، سرمایه‌گذاری و ارائه بودجه‌های بازسازی انعطاف‌پذیر، مشارکت جامعه در برنامه‌های بازسازی، فعالیت‌های مشارکتی و جامعه محلی، اقداماتی در جهت تسهیل بازتوانی مشاغل افراد آسیب‌دیده و کاهش چالش‌های اقتصادی آینده، موجب توسعه و بهبود شبکه‌های اجتماعی، رهبری جامعه در مدیریت تأثیرات سانحه، تعریف نیازهای جامعه، تعیین اولویت‌های بازتوانی و بازسازی و درنهایت، افزایش و بهبود تاب‌آوری جامعه خواهد شد.

نعیم کاپوچو^۱ (۲۰۱۳) در تحقیقی درباره تفاوت تاب‌آوری در جوامع روستایی و شهری، به این نتایج رسیده است که در مقایسه با مناطق شهری، نواحی روستایی، دارای تنوع اقتصادی و منابع مالی کم‌تری برای اقدامات کاهش ریسک یا تصمیم‌ها و اقدامات بازسازی پس‌از آن هستند. به‌علاوه، تراکم جمعیتی کم‌تر و شبکه‌های اجتماعی ناکافی برای نواحی روستایی پس از حادثه چالش‌هایی را ایجاد می‌کند. در مقابل، به نظر می‌رسد، این جوامع نسبت به کلان‌شهرها دارای سطح بالایی از سرمایه اجتماعی هستند که مانع از وقوع بسیاری از حوادث ناخواسته می‌شود؛ مانند شبکه‌های مردمی، روابط طولانی‌مدت، تمایل بیشتر به مشارکت اجتماعی، سطح خویشاوندی، همسایگی و خویشاوندی - همسایگی قوی‌تر و نیز قدرت بیشتر اعتقادات مذهبی. به‌علاوه همگونی نژادی یا قومی نیز از عوامل مهم و مؤثر بر سرمایه اجتماعی در روستاها هستند.

۳. چارچوب نظری

در این بخش مهم‌ترین نظریه‌های جامعه‌شناسی سرمایه و تاب‌آوری اجتماعی که اساس ساخت مفاهیم، مقوله‌بندی‌ها و شاخص‌سازی‌ها از سوی محققان اجتماعی مختلف شده‌اند و در این تحقیق از آن‌ها استفاده شده است، بررسی می‌شوند:

۳-۱. نظریه‌های سرمایه اجتماعی

۱. پیر بوردیو

به نظر بوردیو سرمایه اجتماعی عبارت است از موقعیت‌ها و روابطی که در درون گروه‌ها و شبکه‌های اجتماعی برای افراد دسترسی به فرصت‌ها، اطلاعات، منابع مادی و موقعیت اجتماعی را افزایش می‌دهد (بوردیو، ۱۳۸۵: ۲۴۰). بوردیو سرمایه را به سه نوع تقسیم می‌کند:

- سرمایه اقتصادی که قابل تبدیل شدن به پول است و به شکل حقوق مالکیت نهادینه می‌شود.
- سرمایه فرهنگی که با شرایط خانوادگی و آموزش مدرسه‌ای شکل می‌گیرد و تا اندازه‌ای مستقل از دارایی‌های مادی است و کمبود سرمایه مادی را برای تعقیب قدرت و جایگاه اجتماعی جبران می‌کند. منظور بوردیو از سرمایه فرهنگی مجموعه‌ای از دانش‌ها و توانایی‌های شناختی است که در شکل کالاها و ابزارهای فرهنگی متجلی می‌شود. در این معنا که بی‌شبهت به مفهوم سرمایه انسانی کلمن نیست، سرمایه فرهنگی تمام آن چیزی است که امروزه ما به‌عنوان کالاهای فرهنگی می‌شناسیم. این کالاها صورتی از سرمایه فرهنگی هستند که بر روابط اجتماعی و ساخت شبکه پویا و کارآمد اجتماعی تأثیر می‌گذارند. صورت دیگر سرمایه فرهنگی بیش‌تر در عادات و نگرش افراد جامعه نمایان می‌شود. در این معنا سرمایه فرهنگی، تمایلات، عادات و نگرش‌هایی را در برمی‌گیرد که استعداد استفاده از شرایط و توانایی‌های بالقوه را به افراد می‌دهد تا بر وجوه شناختی و معرفتی خود بیفزایند.

سرمایه اجتماعی، مجموعه‌ای از منابع مادی یا معنوی است که به یک فرد یا گروه اجازه می‌دهد تا شبکه پایداری از روابط کم‌وبیش نهادینه شده آشنایی و شناخت متقابل را در اختیار داشته باشند. بوردیو در اینجا بر ضرورت تراکم و دوام پیوندها تأکید می‌ورزد و سرمایه اجتماعی را انبوهی از منابع بالفعل یا بالقوه‌ای می‌داند که به مالکیت یک شبکه‌ای دوام‌دار متصل‌اند (بوردیو، ۱۳۸۵: ۲۳۰).

۲. جیمز کلمن

نظریه کلمن^۱ درباره سرمایه اجتماعی براساس نظریه انتخاب عقلانی است که براساس آن تمام رفتارها از تعقیب افراد برای سودشان سرچشمه می‌گیرد. از نگاه کلمن تعامل اجتماعی شکلی از مبادله و وسیله‌ای برای همکاری و تعاون افراد با یکدیگر به‌منظور کسب سود است (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۲۴). نزد کلمن سرمایه اجتماعی با کارکردش تعریف می‌شود. سرمایه اجتماعی شیئی واحد نیست، بلکه انواع چیزهای گوناگونی است که دو ویژگی مشترک دارند: همه آن‌ها شامل جنبه‌ای از یک ساخت اجتماعی هستند و کنش‌های معین افرادی را که در درون ساختار هستند، تسهیل می‌کنند. سرمایه اجتماعی، مانند شکل‌های دیگر سرمایه، مولد است و دستیابی به هدف‌های معینی را امکان‌پذیر می‌سازد. سرمایه اجتماعی، مانند سرمایه فیزیکی و سرمایه انسانی کاملاً تعویض‌پذیر نیست؛ اما نسبت به فعالیت‌های بخصوصی تعویض‌پذیر است (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۲۴). به نظر کلمن سازمان اجتماعی باعث به وجود آمدن سرمایه اجتماعی می‌شود و دستیابی به هدف‌هایی را که در نبود آن نمی‌توانست به دست آید یا با هزینه زیادتری ممکن بود به دست آید، تسهیل می‌کند. اشکال سرمایه اجتماعی از دیدگاه کلمن شامل تعهدات و انتظارات، ظرفیت بالقوه اطلاعات، هنجارها و ضمانت‌های اجرایی مؤثر، روابط اقتدار، سازمان اجتماعی انطباق‌پذیر هستند. کلمن در پایان این دسته‌بندی نتیجه می‌گیرد سرمایه اجتماعی محصول فرعی فعالیت‌هایی است که برای مقاصد دیگر صورت می‌گیرد. سرمایه اجتماعی برای کلمن وسیله‌ای جهت تبیین نحوه همکاری و تعاون افراد با یکدیگر و منبعی مفید برای ایجاد پیوندهای اجتماعی کنش‌گران با یکدیگر است (شریفیان ثانی، ۱۳۸۰: ۲۸).

۳. پاتنام

به نظر پاتنام^۲ سرمایه اجتماعی وجوه گوناگون سازمان اجتماعی نظیر اعتماد، هنجارها و شبکه‌هاست که می‌توانند با تسهیل اقدامات هماهنگ، کارایی جامعه را بهبود بخشند. سرمایه اجتماعی همانند سایر سرمایه‌ها مولد است و امکان دستیابی به اهداف مشخص را فراهم می‌کند (پاتنام، ۱۳۸۵: ۱۸۵). به تعبیر پاتنام، همکاری و تعاون داوطلبانه در جایی که ذخیره و انباشت اساسی از سرمایه اجتماعی در قالب قواعد مبادله و شبکه‌های تعهد مدنی وجود داشته باشد، به‌آسانی صورت می‌گیرد. در واقع این مفهوم سرمایه اجتماعی به پیوندها، میان

1. Coleman
2. Putnam

اعضای یک شبکه به‌مثابه منبعی با ارزش، اشاره دارد که با خلق هنجارها و اعتماد متقابل، موجب تحقق اهداف اعضا می‌شود (ازکیا و غفاری، ۱۳۸۳: ۳۳).

وجوه گوناگون سازمان اجتماعی از دیدگاه پاتنام شامل شبکه‌های رسمی و غیررسمی ارتباطات و مبادلات اجتماعی، هنجارهای معامله متقابل، اعتماد اجتماعی ناشی از دو منبع یعنی هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های مشارکت مدنی می‌داند. از نظر پاتنام اعتماد، همکاری را تسهیل می‌کند و همکاری نیز اعتماد را ایجاد می‌کند. به این ترتیب هرچه سرمایه اجتماعی بیش‌تر استفاده شود به‌جای استهلاک و کاهش، بیش‌تر خواهد شد. از نظر پاتنام هرچه تعامل میان افراد بیش‌تر باشد، آن‌ها اطلاعات بیش‌تری درباره یکدیگر به دست آورده و انگیزه‌های بیش‌تری برای اعتماد پیدا می‌کنند.

در مجموع پاتنام منابع سرمایه اجتماعی را اعتماد، هنجارهای معامله متقابل و شبکه‌های افقی تعامل می‌داند که دارای ارتباطات درونی، خودتقویت‌کننده و خودافزاینده می‌باشند. بنا به اعتقاد پاتنام ویژگی بازتولیدی سرمایه اجتماعی به تعامل اجتماعی همراه با سطح بالایی از همکاری، اعتماد، معامله متقابل، مشارکت مدنی و رفاه اجتماعی منجر می‌شود. برعکس، فقدان این ویژگی‌ها در جوامع غیرمدنی نیز خصیصه خودتقویت‌کننده دارد. عهدشکنی، بی‌اعتمادی، فریب و حیله، بهره‌کشی، انزوا، بی‌نظمی و رکود یکدیگر را در یک جو خفقان‌آور دورهای باطل تشدید می‌کنند (پاتنام، ۱۳۸۵: ۲۳۰).

۴. فوکویاما

فوکویاما^۱ سرمایه اجتماعی را به‌مثابه مجموعه معینی از هنجارها یا ارزش‌های غیررسمی تعریف می‌کند که اعضای گروهی که همکاری و تعاون میان‌شان مجاز است، در آن سهیم هستند. مشارکت در ارزش‌ها و هنجارها به‌خودی‌خود باعث تولید سرمایه اجتماعی نمی‌گردد، زیرا ممکن است ارزش‌ها منفی باشند. هنجارهایی که تولید سرمایه اجتماعی می‌کنند، اساساً باید شامل فضایی از قبیل صداقت، ادای تعهد و ارتباطات دوجانبه باشند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۸۵).

فوکویاما در توضیح خاستگاه سرمایه اجتماعی می‌نویسد: سرمایه اجتماعی با واسطه و میانجی‌گری مجموعه‌ای از نهادهایی که تقریباً به وسعت و گستردگی جامعه هستند، همانند خانواده‌ها، مدارس، کلیساها و انجمن‌های داوطلبانه، انجمن‌های تخصصی، فرهنگ عمومی انجام می‌شوند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۸۹). یکی از تعاریف مطرح این است که سرمایه اجتماعی

مجموعه هنجارهای موجود در سیستم‌های اجتماعی است که موجب ارتقای سطح همکاری اعضای آن جامعه و پایین آمدن سطح هزینه‌های تبادلات و ارتباطات می‌گردد. براساس این تعریف، مفاهیمی نظیر جامعه مدنی و نهادهای اجتماعی نیز دارای ارتباط مفهومی نزدیک با سرمایه اجتماعی هستند (فوکویاما، ۱۳۷۹: ۵). فوکویاما معتقد است سرمایه اجتماعی متعلق به گروه‌ها و نه افراد است و هنجارهایی که شالوده سرمایه اجتماعی را تشکیل می‌دهند در صورتی معنی دارند که بیش از یک نفر در آن سهمیم باشد.

۳-۲. نظریات جامعه‌شناسانه تاب‌آوری

اولین بار ادگر^۱ تاب‌آوری اجتماعی را به‌مثابه «توانایی گروه‌ها یا جوامع برای مقابله با تنش‌های خارجی و اختلالات در مواجهه با تغییرات اجتماعی، سیاسی و محیط‌زیستی» تعریف کرد. تاب‌آوری اجتماعی شامل شرایطی است که در آن افراد و گروه‌های اجتماعی با تغییرات محیطی سازگار می‌شوند. به‌طور کلی، قابلیت تاب‌آوری اجتماعی توان یک اجتماع برای برگشت به تعادل یا پاسخ مثبت به مصیبت‌ها است (شاپورآبادی، ۱۳۸۸: ۱۸). فولکه^۲ معتقد است تاب‌آوری اجتماعی درباره ضرورت سیستم‌های انسانی برای یادگیری مدیریت تغییر است. به نظر ریوال^۳ پژوهش‌های تاب‌آوری اجتماعی باید پارامترهای سیاست، قدرت و سایر عوامل اجتماعی-اقتصادی، روان‌شناسی و اخلاقی را لحاظ کنند.

از دیگر عوامل مهم در تاب‌آوری اجتماعی سرمایه اجتماعی است. ابل^۴ و همکاران از این نظر بحث می‌کنند که مفهوم سرمایه، نظریه تاب‌آوری را به اقتصاد، جامعه‌شناسی، اکولوژی و بحث‌های گسترده‌تر درباره پایداری مربوط می‌کند. این رهیافت به درک اهمیت تعاملات جامعه و محیط‌زیست کمک می‌کند. علاوه بر این درک پیشران‌های کلیدی تاب‌آوری مربوط به مسائل اقتصادی، اجتماعی-سیاسی، روان‌شناسی و مسائل اخلاقی را ممکن می‌سازد. متأثر از بوریو که از سه نوع سرمایه سخن می‌گوید، بسیاری از جامعه‌شناسان و جغرافی‌دانان، «سرمایه اجتماعی توسعه‌یافته» را اصل کلیدی جوامع تاب‌آور می‌دانند. بخصوص در زمینه پیوند (انسجام گروهی)، ایجاد ارتباط بینابینی (پیوند میان گروه‌ها) و ارتباطات (ارتباطات عمودی) سرمایه‌ها. از این‌رو، سرمایه اجتماعی غالباً به‌مثابه چتری برای پوشش فرایندهای تعامل اجتماعی، سرمایه فرهنگی و سرمایه سیاسی به کار می‌رود. لذا، امروزه «سرمایه اجتماعی» در زمینه گسترده‌تری به‌منظور تعریف نحوه توسعه مطلوب شبکه‌های اجتماعی،

1. Adger
2. Folke
3. Riwal
4. Abel

سیاسی و فرهنگی در جامعه، به کار می‌رود. به منظور مفهوم‌سازی ویژگی‌های اقتصادی، محیط‌زیستی و تعاملات اجتماعی، نویسندگانی نظیر تامپا پیلای^۱ و اوهلین^۲ یا هاروی^۳ چارچوب بورديو را گسترش داده‌اند و مفاهیم سرمایه شامل سرمایه اقتصادی و محیطی را به کار برده‌اند. جامعه‌شناسان و جغرافی‌دانان به‌طور خاص مفهوم بورديو از سرمایه اقتصادی را در جهت پوشش نه‌تنها انواع معاملات بازرگانی، بلکه همه ویژگی‌های انسانی مرتبط با استفاده و شکل‌گیری سرمایه پولی، برای مثال ارزش پولی محیط ساخته‌شده در یک جامعه، گسترش داده‌اند. در کنار، سرمایه اقتصادی که یکی از عوامل مهم تاب‌آوری اجتماعی در نظر گرفته می‌شود، روزبه‌روز بر تعریف سرمایه‌های جدید تأکید می‌شود که آخرین آن «سرمایه محیط‌زیستی» است. این اصطلاح از سوی اکولوژیست‌ها، زیست‌شناسان، جغرافی‌دانان انسانی و انسان‌شناسان، به منظور تفهیم ویژگی‌های تعاملات محیط انسانی مرتبط با در دسترس بودن و استفاده پایدار از منابع طبیعی (خاک، آب، جنگل‌ها)، برای استفاده انسانی و بیش‌تر در ارجاع به سرمایه طبیعی استفاده می‌شود. سرمایه محیطی و اقتصادی تبدیل‌پذیر به سرمایه اجتماعی هستند، اگرچه چنین تغییری بستگی به روابط قدرت در جامعه دارد. براساس دیدگاه‌های پاتنام و ویلسون^۴ تاب‌آوری اجتماعی و آسیب‌پذیری می‌توانند بر مبنای میزان «مثلث بحرانی» سرمایه اقتصادی، اجتماعی و محیطی و چگونگی تعاملات میان این سرمایه‌ها در یک جامعه توسعه‌یافته فهمیده شوند (رمضان‌زاده، ۱۳۹۵: ۴۷). مایانگا^۵ معتقد است سرمایه شامل عناصری است که برای توسعه اقتصادی جامعه لازم است و هرچه فرصت‌های اقتصادی جامعه بیش‌تر باشد، توانایی بالقوه جامعه برای کاهش پیامدهای بلایا بیش‌تر و در نتیجه، تاب‌آورتر می‌شود (رمضان‌زاده، ۱۳۹۵: ۴۲).

۳-۳. تاب‌آوری اجتماعی در جوامع روستایی

برای اولین بار هریجمن^۶ و دیگران در سال ۲۰۰۷ مفهوم تاب‌آوری اجتماعی روستایی را مطرح کردند. براساس این تفکر نظام‌های اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی روستایی برخلاف تصور اولیه نه ساده که بسیار پیچیده‌اند (اسچوتن، ۲۰۰۹: ۴). تاب‌آوری در جوامع روستایی نسبت به جوامع شهری دارای تفاوت‌های بارزی است. جوامع روستایی از دیدگاه مسائل جمعیت‌شناسی، ویژگی‌های اقتصادی-اجتماعی و اهداف زندگی، تفاوت‌های زیادی با سایر

1. Tampa Pillay
2. Ohlins
3. Harvey
4. Wilson
5. Mayunga
6. Harryjman

جوامع دارند. بسیاری از جوامع روستایی دارای ویژگی‌هایی هستند که مقاومت آن‌ها را در برابر حوادث بیش‌تر می‌کند؛ نظیر خوداتکایی، مهارت‌های متنوع، ابزارها و همکاری و تعاون. تاب‌آوری در چنین جوامعی مربوط به ظرفیت جامعه برای مطابقت با تغییرات خارجی است که به‌واسطه آسیب‌پذیری‌های اقتصادی، اجتماعی، کالبدی و اکولوژیکی به آن‌ها، وارد می‌شود. جامعه روستایی تحمل تغییر را قبل از سازمان‌دهی مجدد اطراف توسط مجموعه‌ای جدید از ساختارها و فرایندها دارد، زیرا این جامعه پس از حادثه به‌راحتی می‌تواند عملکردهای اقتصادی، اجتماعی و اکولوژیکی را متعادل کند. ظرفیت انطباق نظام‌های روستایی یکی از اجزای مرکزی تاب‌آوری آن‌هاست (فکت شیت، ۲۰۰۸: ۵).

محققان اجتماعی مختلفی متأثر از نظریه سرمایه‌محور تاب‌آوری اجتماعی شاخص‌هایی برای تاب‌آوری اجتماعی تدوین کرده‌اند. ادگر (۲۰۰۰) مهاجرت، میزان اشتغال، نرخ جرم و جنایت، همکاری و مشارکت شهروندان، همبستگی اجتماعی، هویت واحد، برابری، حس تعلق، امنیت و فراگیری اجتماعی و کاتر (۲۰۰۸) ثروت، دسترسی به منابع مالی، بیمه، شبکه‌های اجتماعی، مشارکت اجتماعی، درک خطر از سوی جامعه را برای تاب‌آوری جامعه مهم می‌دانند. از نظر راس توزیع عادلانه دانش و قدرت و ظرفیت مشارکت سیاسی شاخص‌های مهم تاب‌آوری اجتماعی هستند. نوریس (۲۰۰۸) به چهار محور اساسی برای ایمنی بیش‌تر و کاهش ریسک در جامعه اشاره می‌کند: سطح توسعه اقتصادی شامل؛ تنوع منابع اقتصادی، عدالت در توزیع منابع، سرمایه اجتماعی شامل؛ حمایت اجتماعی، ارتباط و همکاری سازمان‌های مردمی، حس جامعه محلی، دلبستگی مکانی، داده‌ها و ارتباطات؛ شامل روایت‌ها و اطلاعات قابل‌اعتماد و توانایی‌های جامعه؛ شامل مهارت حل مسئله، انعطاف‌پذیری. سیننرو و همکاران (۲۰۰۹) میزان دارایی، خودسازماندهی، انعطاف‌پذیری و ظرفیت یادگیری جامعه را برای تاب‌آوری در برابر حوادث مهم می‌دانند. راس و همکاران (۲۰۱۰) میزان تاب‌آوری جامعه را به دو بعد اساسی جامعه وابسته می‌کنند: یکی، زیرساختارهای کلان سیاسی (همانند مشارکت در تصمیم‌گیری، عدالت اجتماعی)، فرهنگی (نظیر سنت‌ها، فلکلور، تاریخ و ...)، اقتصادی (شامل نحوه اشتغال، توزیع درآمد، حمل‌ونقل، بهداشت، مسکن، ارتباطات)، زیست‌بومی، اجتماعی (اعتماد و انسجام اجتماعی) و دومی، وضعیت افراد شامل؛ مهارت‌ها، دانش‌ها و تجربیات زندگی، ارزش‌ها، فعالیت شهروند (حقوق و مسئولیت‌ها).

ماگویر و هاگان (۲۰۰۷) بر مجموعه عوامل اقتصادی اجتماعی مهم بر تاب‌آوری اجتماعی تأکید دارند که اعتماد، مدیریت، سرمایه اجتماعی، تقسیم کار، همکاری، ارزش‌ها، نگرش‌ها،

هنجارها، ارتباطات و اطلاعات، دلبستگی به مکان و انسجام اجتماعی هستند. شاخص‌های تعیین‌کننده تاب‌آوری اجتماعی از نظر کولیک (۲۰۱۱) شبکه‌های اجتماعی، روابط اجتماعی، دانش علمی، روابط نهادهای حکومتی و ظرفیت اقتصادی جامعه هستند. ساندرز (۲۰۰۸) بر یک جامعه سالم و رها از جرم و آسیب‌های اجتماعی تأکید دارد.

۴. تعاریف نظری و عملیاتی متغیرها

سرمایه‌ی اجتماعی: تعریف پاتنام از سرمایه اجتماعی و تأکید دیگر صاحب‌نظران بر آن‌ها، اساس شاخص‌سازی سرمایه اجتماعی قرار گرفت. پاتنام سرمایه اجتماعی را شامل ویژگی‌های سازمان اجتماعی از قبیل هنجارها، شبکه‌های اجتماعی و اعتماد متقابل می‌داند که مشارکت و هماهنگی افراد برای دستیابی به منافع مشترک را تسهیل می‌کند.

تعریف عملیاتی: برای سنجش میزان سرمایه اجتماعی روستاییان در این تحقیق، از چهار شاخص «اعتماد اجتماعی»، «روابط اجتماعی»، «مشارکت اجتماعی» و «انسجام اجتماعی» استفاده شد و هر کدام از این شاخص‌ها با چند گویه مورد سنجش قرار گرفته‌اند:

اعتماد اجتماعی: اعتماد اجتماعی در قالب پنج سنج، اعتماد عمومی، اعتماد نهادی، اعتماد تعمیم‌یافته، قابلیت اعتماد محیط و احساس امنیت و ایمنی سنجش شده که مجموع نمرات هر پنج سنج بروی هم تعیین‌کننده میزان اعتماد اجتماعی روستاییان است.

الف) اعتماد عمومی (غیررسمی) برحسب اعتماد به افراد خانواده، خویشان، دوستان و همکاران سنجیده شده است.

ب) اعتماد نهادی (رسمی) براساس خوش‌بینی و اطمینان افراد نسبت به عملکرد نهادها و گروه‌های اجتماعی روستایی نظیر شورای روستا، شورای حل اختلاف روستا، کارشناسان و مروجین روستایی سنجیده شده است.

ج) احساس امنیت و ایمنی در ابعاد عینی و ذهنی نظیر امنیت مال، جان، دعوای قومی و احساس ترس از خطر و تعرض دیگران سنجیده شده است. هنجارهای عمل متقابل: این عامل را با سنج‌های همیاری (شامل احساس تکلیف، ایثارگری)، حمایت متقابل (عاطفی و اقتصادی)، ظرفیت پذیرش تفاوت‌ها و وساطت اجتماعی اندازه‌گیری شده است.

شبکه‌های اجتماعی: شبکه‌های روابط در سطح روستاهای مورد مطالعه بر مبنای سه شاخص گرایش روستاییان نسبت به یکدیگر، میزان تعامل یا ارتباط متقابل اجتماعی آن‌ها و میزان نزاع‌های جمعی، طایفه‌ای و اختلاف‌های سیاسی مورد سنجش قرار گرفته است.

مشارکت اجتماعی: برای سنجش مشارکت اجتماعی، آن را دو مقوله زیر تقسیم شده است: الف. مشارکت غیررسمی (فردی) که دربرگیرنده دو نوع مشارکت است: «مشارکت اتّفاقی» شامل مشارکت در فعالیت‌های گروهی با فواصل نامنظم نظیر همکاری با مؤسسات خیریه است و «مشارکت پایدار» شامل مشارکت قاعده‌مند و فعالیت در گروه‌هایی که به صورت مؤسسه و سازمان نیستند، ولی نسبتاً دائمی و همیشگی‌اند، نظیر مشارکت در گروه‌های موسیقی و جوانان.

ب. مشارکت رسمی (نهادی) به وسیله مشارکت روستائیان در شورای اسلامی روستا، مشارکت در تعاونی‌ها و مشارکت با برنامه‌های سازمان‌های دولتی سنجش شده است.

تاب‌آوری اجتماعی

تعریف نظری: تعریف ادگر از تاب‌آوری اجتماعی به‌مثابه «توانایی گروه‌ها یا جوامع برای مقابله با تنش‌های خارجی و اختلالات در مواجهه با تغییرات اجتماعی، سیاسی و محیط‌زیستی» اساس تعریف عملیاتی قرار گرفت.

تعریف عملیاتی: برای سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی یک شاخص ترکیبی بر مبنای نظر صاحب‌نظران و محققین مختلف تهیه شد. مجموعاً شاخص‌های «آگاهی»، «نگرش»، «آسیب‌پذیری»، «دلبستگی به مکان» و «دین‌داری»، به‌عنوان پرتکرارترین و مهم‌ترین شاخص‌های تعیین‌کننده میزان تاب‌آوری اجتماعی جوامع روستایی، شناسایی و هر کدام بر مبنای گویه‌هایی ارزیابی شدند.

آگاهی: در این تحقیق آگاهی اجتماعی را با گویه‌های دانش بومی، تجارب، منابع، اطلاعات و استفاده از وسایل ارتباط جمعی سنجیده‌ایم.

حمایت ابزاری (وسیله‌ای): برای سنجش حمایت ابزاری از سنجه‌هایی نظیر بیمه (بیکاری، محصول)، درآمد، پس‌انداز و ثروت استفاده شده است.

دلبستگی به مکان: دلبستگی به مکان با سنجه‌های پیوند قوی با امکان، طایفه، خویشاوندان سنجیده شده است.

دین‌داری: میزان دینداری با اعتقادات، باورها و اعمال و رفتار مذهبی (نظیر نماز و روزه و ...) روستاییان سنجیده شده است

مخاطره‌ها^۱

تعریف نظری: مخاطره یک اتفاق فیزیکی، پدیده یا فعالیت انسانی است که می‌تواند بالقوه خسارت‌زا، باشد و شامل مخاطره‌های طبیعی و انسانی‌اند. مخاطره‌های طبیعی نظیر سیل، زلزله و ... منشأ طبیعی دارند و مخاطره‌های انسان ساخت یا فناورزاد^۲، مخاطره‌هایی هستند که به دلیل خطای عمدی یا غیرعمدی انسان، همانند آتش‌سوزی، نشت مواد مخاطره‌زا، آلودگی آزمایشگاهی و غیره ایجاد می‌شوند (اردلان، ۱۳۸۹: ۹).

تعریف عملیاتی مخاطره: در این پژوهش، منظور از مخاطره نوع طبیعی، به‌ویژه خشکسالی است، به‌دلیل این‌که این مخاطره بیش‌از همه مخاطره‌های طبیعی برای روستاییان پرتکرار و ملموس بوده و تأثیر مستقیمی بر استمرار زندگی و معاش روستاییان دارد.

۵. روش‌شناسی پژوهش

روش تحقیق حاضر از نوع پیمایش است و برای تدوین چارچوب نظری تحقیق و مروری بر تحقیقات پیشین از روش کتابخانه‌ای استفاده شده است. این تحقیق به لحاظ هدف، کاربردی، به لحاظ معیار زمان، مقطعی و به لحاظ معیار ژرفایی، پهنانگر است. جامعه آماری شامل تمامی سرپرستان خانوار روستاهای دهستان بدر شهرستان روانسر است که تعداد آن‌ها ۳۹۹۶ نفر براساس سرشماری سال ۱۳۹۵ است و حجم نمونه براساس فرمول کوکران ۲۸۵ نفر تعیین شده است. مشارکت‌کنندگان به شیوه نمونه‌گیری خوشه‌ای چندمرحله‌ای متناسب و به‌طور تصادفی انتخاب شده‌اند، به این صورت که ابتدا از بین روستاهای دهستان بدر شش روستا را براساس نمونه‌گیری تصادفی سیستماتیک انتخاب و سپس خانوارهایی به‌طور تصادفی از هر روستا انتخاب شده‌اند، آن‌گاه با سرپرستان خانوارهای منتخب در قالب ابزار پرسشنامه مصاحبه

1. Hazards

2. Man-made or technological hazards

صورت گرفته است. فنون جمع‌آوری داده‌ها پرسشنامه محقق‌ساخته است. اعتبار^۱ و پایایی پرسشنامه مبتنی بر اعتبار محتواست که بر قضاوت و داوری متخصصان استوار است. پایایی گویه‌ها به وسیله آلفای کرونباخ برای متغیرهایی که به صورت سازه تهیه شده بودند، محاسبه گردید که نتایج آن در جدول ۱ آورده شده است. با توجه به این که مقدار آلفای تمامی متغیرهای مذکور از ۰/۷۰ بالاتر است، بنابراین می‌توان گفت؛ همبستگی درونی گویه‌ها بالا یا ابزار تحقیق از پایایی مطلوبی برخوردار است.

جدول ۱: تعداد، دامنه و میزان آلفای کرونباخ متغیرهای مهم تحقیق

متغیر	تعداد گویه	دامنه	آلفای کرونباخ
اعتماد اجتماعی	۱۸	۱۸-۹۰	۰/۷۸
هنجارهای عمل متقابل	۸	۸-۴۰	۰/۷۹
شبکه روابط اجتماعی	۱۹	۱۹-۹۵	۰/۷۶
مشارکت اجتماعی	۸	۸-۴۰	۰/۷۵
آگاهی	۸	۸-۴۰	۰/۷۸
حمایت ابزاری (وسیله‌ای)	۷	۷-۳۵	۰/۷۹
دل بستگی به مکان	۴	۴-۲۰	۰/۷۳
دین‌داری	۷	۷-۳۵	۰/۷۴

در نهایت، برای تجزیه و تحلیل داده‌ها از نرم‌افزار کامپیوتری Spss استفاده شده است. در سطح توصیفی از جداول یک‌بعدی، فراوانی، درصد ستونی، انحراف معیار و ترسیم نمودار و در سطح استنباطی نیز برای آزمون فرضیات از آزمون‌های تی‌تک‌نمونه‌ای، ضریب همبستگی پیرسون و آزمون رگرسیون توأمان، استفاده شده است.

۵-۱. سؤال‌ها و فرضیه‌های تحقیق

این تحقیق درصدد پاسخ‌گویی به سؤال‌ها و آزمایش فرضیه‌های زیر است:

- میزان تاب‌آوری اجتماعی جوامع روستایی مورد مطالعه در برابر مخاطره خشکسالی چه میزان است؟
- میزان سرمایه اجتماعی جوامع روستایی مورد مطالعه در برابر مخاطره خشکسالی چه میزان است؟
- به نظر می‌رسد بین سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در برابر مخاطره خشکسالی رابطه وجود دارد.

1. Validity
2. Reliability

- به نظر می‌رسد بین میزان اعتماد و تاب‌آوری اجتماعی روستائیان در برابر مخاطره خشکسالی رابطه وجود دارد.
- به نظر می‌رسد بین هنجارهای عمل متقابل و تاب‌آوری اجتماعی روستائیان در برابر مخاطره خشکسالی رابطه وجود دارد.
- به نظر می‌رسد بین شبکه‌های اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی روستائیان در برابر مخاطره خشکسالی رابطه وجود دارد.
- متغیرهای مستقل اعتماد، مشارکت اجتماعی، شبکه‌های روابط اجتماعی و هنجارهای عمل متقابل تا چه اندازه پیشگویی‌کننده تاب‌آوری اجتماعی روستائیان در برابر مخاطره خشکسالی هستند؟

۵-۲. توصیف و تحلیل داده‌ها

یافته‌های توصیفی

در این بخش از تجزیه و تحلیل داده‌ها، مهم‌ترین شاخص‌های توصیفی داده‌های تحقیق ذکر شده است.

از میان ۲۸۵ نفر افراد مورد مطالعه، ۲۶۳ نفر (۹۲,۳ درصد) را مردان و ۲۲ نفر (۷,۷ درصد) را زنان تشکیل داده‌اند. هم‌چنین ۲۵۵ نفر (۸۹,۴ درصد) از پاسخ‌گویان متأهل و ۳۰ نفر (۱۰,۵ درصد) از آن‌ها مجرد بوده‌اند. حدود ۵۶,۷ درصد پاسخ‌گویان در گروه سنی ۴۰ تا ۶۵ سال قرار دارند و میانگین سنی آن‌ها ۴۵ سال است. از نظر سطح تحصیلات، حدود ۳۱,۵ درصد از روستائیان بی‌سواد، ۳۰,۷ درصد تحصیلات ابتدایی، ۱۸,۱ درصد راهنمایی، ۱۳,۹ درصد دبیرستان و ۵,۹ درصد تحصیلات دانشگاهی دارند.

اطلاعات به‌دست‌آمده درباره فعالیت اصلی یا شغل روستائیان نشان می‌دهد که تنها حدود ۷ درصد از آنان به فعالیت‌های غیرکشاورزی، ۷۸ درصد صرفاً به کشاورزی و دامداری اشتغال دارند و ۱۵ درصد در کنار کشاورزی مشاغل دیگری هم دارند.

یکی از متغیرهایی که می‌تواند در افزایش مشارکت اجتماعی روستائیان و در نتیجه سرمایه اجتماعی آن‌ها تأثیرگذار باشد، سابقه عضویت آن‌ها در شرکت‌های تعاون روستایی است؛ بنابراین فراوانی سابقه روستائیان در شرکت‌های تعاونی محاسبه گردید. حدود ۲۱ درصد از بهره‌برداران، کمتر از ۱۰ سال سابقه عضویت داشته‌اند، ۶۷ درصد بین ۱۹-۱۰ سال و حدود ۱۲ درصد از روستائیان بیش از ۲۰ سال سابقه عضویت در شرکت‌های تعاون روستایی دارند؛ بنابراین اکثر روستائیان سابقه بالای ۱۰ سال داشته‌اند. درآمد بیش از ۲۲ درصد خانوارهای

مورد مطالعه کمتر از ۱ میلیون تومان و ۷۱ درصد از افراد درآمدی بین ۱ تا ۳ میلیون تومان و تنها حدود ۷ درصد افراد دارای درآمد بالای ۳ میلیون تومان داشته‌اند.

۳-۵. سنجش متغیرهای اصلی تحقیق

این آمارها شامل میانگین، انحراف معیار، واریانس، چولگی، دامنه تغییرات، مینیمم و ماکزیمم داده‌های هر شاخص است که بر این اساس نتایج زیر به دست آمده است:

نتایج به دست آمده با توجه به جدول شماره ۳، میانگین تاب‌آوری اجتماعی در بین سرپرستان خانوارهای پاسخ‌گو ۳/۱۶ از مجموع ۵ نمره برابر ۶۳/۳۴ درصد، میزان چولگی برابر با ۰/۵۸ است. این امر بیانگر آن است که تاب‌آوری اجتماعی در بین روستاییان بیش‌تر از متوسط و نزدیک به خوب است. میانگین اعتماد اجتماعی در بین روستاییان ۳/۱۶ از مجموع ۵ نمره برابر ۶۴/۶۷ درصد و میزان چولگی برابر ۳/۲۲ است که نشان می‌دهد میزان اعتماد اجتماعی در میان روستاییان از متوسط بالاتر و نزدیک به خوب است. میانگین هنجارهای عملی متقابل ۳/۰۹ از مجموع ۵ نمره برابر ۶۳/۰۳ درصد و میزان چولگی ۰ می‌باشد. این داده‌ها نشان می‌دهد که هنجارهای عملی در بین روستاییان نیز از متوسط بالاتر و نزدیک به خوب است. میانگین شبکه روابط اجتماعی در بین روستاییان ۳/۵۵ از مجموع ۵ نمره برابر ۷۱/۴۲ درصد و میزان چولگی برابر با ۱/۶۷ است که نشان می‌دهد میزان شبکه روابط اجتماعی در میان روستاییان از متوسط بالاتر و نزدیک به خوب است. میانگین مشارکت اجتماعی ۳/۳۸ از مجموع ۵ نمره برابر ۶۷/۶۳ درصد و میزان چولگی ۱/۱۲ است که بیانگر آن است که مشارکت اجتماعی در بین روستاییان از میزان متوسط بالاتر و نزدیک به خوب است.

در کل با میانگین جمع نمرات ابعاد میزان سرمایه اجتماعی ۳/۳۱ از مجموع ۵ نمره برابر ۶۶/۲۲ درصد و میزان چولگی ۱/۱۶ است در نتیجه، میانگین سرمایه اجتماعی در بین روستاییان پاسخ‌گو از متوسط بالاتر و نزدیک به خوب است (جدول ۳).

جدول ۳: آماره‌های پراکندگی مربوط به متغیرهای اصلی تحقیق

متغیر	درصد	میانگین از ۵ نمره	انحراف معیار	واریانس	چولگی	دامنه تغییرات	مینیمم	ماکزیمم	تعداد
تاب‌آوری اجتماعی	۶۳/۳۴	۳/۱۶	۰/۳۴	۰/۱۱	۰/۵۸	۵۱	۱۵	۶۶	۲۸۵
شبکه‌های روابط	۷۱/۴۲	۳/۵۵	۰/۴۰	۰/۱۶	۱/۸۷	۴۰	۸	۴۸	۲۸۵
هنجارهای معامله	۶۲/۰۳	۳/۰۹	۰/۳۳	۰/۱۱	۰	۴۶	۱۰	۵۵	۲۸۵
اعتماد اجتماعی	۶۴/۶۷	۳/۲۲	۰/۴۰	۰/۱۶	۱/۶۷	۴۵	۹	۵۴	۲۸۵
مشارکت اجتماعی	۶۷/۶۳	۳/۳۸	۰/۳۶	۰/۱۲	۰/۸۳	۶۳	۱۳	۷۶	۲۸۵
سرمایه اجتماعی	۶۶/۳۲	۳/۳۱	۰/۳۷	۰/۱۳	۱/۱۶	۷۲	۲۶	۹۷	۲۸۵

یافته‌های استنباطی

۱. برای پاسخ به سؤال اول تحقیق درباره «میزان و سطح برخورداری جامعه نمونه از تاب‌آوری اجتماعی» از آزمون T تک نمونه‌ای استفاده شده است. با بررسی وضعیت این ابعاد، مشخص شد که در همه شاخص‌ها، سطح معنی‌داری از (۰/۰۵) کم‌تر است و بنابراین، نتایج حاصل را به کل جامعه می‌توان تعمیم داد. کلیه ابعاد مطرح در تاب‌آوری اجتماعی در این تحقیق در سطح ۹۵٪ تفاوت معناداری را نشان می‌دهند. براساس نتایج به‌دست‌آمده، در مجموع، میانگین کلی شاخص‌های تاب‌آوری اجتماعی روستاییان دهستان بدر روانسر ۳/۱۶۷۱ است که بالاتر از متوسط و نزدیک به خوب است. در همین راستا، شاخص‌های دینداری با میانگین (۳/۷۹) و دل‌بستگی به مکان با میانگین (۳/۶۶) با فاصله نه‌چندان زیاد، بالاتر از متوسط هستند و آگاهی با میانگین (۲/۸۷) و حمایت ابزاری (وسیله‌ای) با میانگین (۲/۳۳) پایین‌تر از متوسط است.

جدول ۴: آزمون تی تک‌نمونه‌ای برای درک وضعیت تاب‌آوری اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه

مطلوبیت عددی شاخص‌های مورد آزمون = (۴)							
متغیر	تعداد نمونه	میانگین	انحراف معیار	خطای استاندارد	مقدار T	95% Confidence Interval of the Difference	سطح معنی‌داری
دین‌داری	۲۸۵	۳/۷۹۲۴	۱/۲۶۷۱	۰/۱۳۲۴	۱۰/۸۷۵۷	۳/۳۷۵۴	۲/۹۶۳۵
حمایت ابزاری	۲۸۵	۲/۳۳۷۵	۰/۸۴۸۱	-۰/۶۶۲۵	۷/۲۰۰۸	۲/۴۶۵۲	۲/۱۰۳۹
آگاهی	۲۸۵	۲/۸۷۳۳	۰/۸۸۱۵	-۰/۳۱۶۷	۷/۹۹۲۵	۲/۷۹۸۷	۲/۵۰۳۷
دلبستگی به مکان	۲۸۵	۳/۶۶۵۴	۰/۹۹۵۴	-۰/۰۳۴۶	۹/۶۸۴۷	۳/۱۰۳۵	۲/۹۹۰۱
مجموع تاب‌آوری اجتماعی	۲۸۵	۳/۱۶۷۱	۰/۹۱۲۴	-۰/۲۲۷۵	۱۰/۰۰۴۸	۲/۷۳۱۳	۲/۹۱۰۵

۲. برای پاسخ به سؤال دوم تحقیق درباره «میزان و سطح برخورداری جامعه نمونه در هر یک از ابعاد سرمایه اجتماعی» از آزمون تی تک‌نمونه‌ای استفاده شده است. با احتساب دامنه طیفی شاخص‌های موجود که بین ۱ تا ۵ براساس طیف لیکرت در نوسان است. میزان T برای تمامی ابعاد در قیاس با شرایط مطلوب (۴) محاسبه شده است. با بررسی وضعیت این ابعاد، مشخص می‌شود که در همه شاخص‌ها، سطح معنی‌داری از (۰/۰۵) کم‌تر است و بنابراین، نتایج حاصل را می‌توان به کل جامعه تعمیم داد. لذا کلیه ابعاد مطرح در سرمایه اجتماعی در این تحقیق در سطح (۰/۰۵) تفاوت معناداری را نشان می‌دهند.

جدول ۵: ابعاد سرمایه اجتماعی تأثیرگذار بر افزایش تاب‌آوری اجتماعی روستاییان

مطلوبیت عددی شاخص‌های مورد آزمون = ۴								
ابعاد سرمایه اجتماعی	میانگین	انحراف معیار	T	درجه آزادی	Sig سطح معنی‌داری	اختلاف میانگین (تفاوت از حد مطلوب)	با ضریب اطمینان 95	
							حد بالا	حد پایین
شبکه روابط	۳/۵۵	۰/۵۵	۹/۱۲	۲۸۴	۰/۰۰۰	۰/۳۴۹	۰/۱۱۸	۰/۲۱۰
هنجارهای معامله	۳/۰۹	۰/۳۷	۷/۹۶	۲۸۴	۰/۰۰۰	۰/۰۰۹	۰/۹۱۴	۰/۸۳۸
اعتماد اجتماعی	۳/۲۲	۰/۴۰	۸/۲۴	۲۸۴	۰/۰۰۰	۰/۲۲۳	۰/۱۱۱	۰/۳۸۲
مشارکت اجتماعی	۳/۳۸	۰/۳۶	۸/۴۱	۲۸۴	۰/۰۰۰	۰/۳۸۴	۱/۰۲۴	۰/۹۳۸
سرمایه اجتماعی	۳/۳۱	۰/۳۷	۸/۵۳	۲۸۴	۰/۰۰۰	۰/۳۱۳	۰/۷۸۰	۰/۷۲۸

براساس نتایج به‌دست‌آمده، در مجموع، میانگین کلی شاخص‌های سرمایه اجتماعی روستاییان دهستان بدر روانسر ۳/۳۱ است که پایین‌تر از متوسط و نامطلوب است. در همین راستا، شاخص‌های شبکه روابط اجتماعی با میانگین (۳/۵۵)، مشارکت اجتماعی با میانگین (۳/۳۸)، اعتماد اجتماعی با میانگین (۳/۲۲) و هنجارهای عمل متقابل با میانگین (۳/۰۹) پایین‌تر از متوسط هستند که با توجه به پتانسیل‌های منطقه می‌توان آن را ارتقا داد.

۳. برای پاسخ به فرضیه سوم تحقیق مبنی بر اینکه آیا رابطه معناداری بین اعتماد اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در برابر مخاطره خشکسالی وجود دارد؟ باید گفت که با توجه به مقادیر همبستگی پیرسون به‌دست‌آمده بین دو متغیر ($r=0/606$ و $p=0/000$) و اینکه سطح معناداری آزمون کم‌تر از ۰/۰۵ است، می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه‌ی معناداری وجود دارد. از طرفی مقدار r به‌دست‌آمده، نشان‌دهنده رابطه مستقیم (مثبت) و قوی بین دو متغیر است. به‌این ترتیب با افزایش اعتماد اجتماعی تاب‌آوری اجتماعی روستاییان مورد مطالعه بالا می‌رود و بالعکس.

۴. برای پاسخ به فرضیه چهارم که آیا رابطه معناداری بین هنجارهای عمل متقابل و تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در برابر مخاطره خشکسالی وجود دارد؟ با توجه به مقادیر به‌دست‌آمده در جدول بالا از همبستگی پیرسون (r) بین دو متغیر ($r=0/621$ و $p=0/000$) سطح معنی‌داری آزمون کم‌تر از ۰/۰۵ است لذا می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه‌ی معناداری وجود دارد. از طرفی مقدار r به‌دست‌آمده، نشان‌دهنده رابطه مستقیم (مثبت) بین دو متغیر است. به‌این ترتیب با افزایش هنجارهای عمل متقابل تاب‌آوری اجتماعی روستاییان مورد مطالعه بالا می‌رود و بالعکس.

۵. برای پاسخ به فرضیه پنجم که آیا رابطه معناداری بین شبکه‌های اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در برابر مخاطره خشکسالی وجود دارد؟ با توجه به مقادیر به‌دست‌آمده در جدول بالا از همبستگی پیرسون (r) بین دو متغیر ($r=0/737$ و $p=0/000$) سطح معنی‌داری آزمون کمتر از ۰/۰۵ است. لذا می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد. از طرفی مقدار r به‌دست‌آمده، نشان‌دهنده رابطه مستقیم (مثبت) و قوی بین دو متغیر است. به‌این ترتیب با تقویت شبکه‌های اجتماعی تاب‌آوری اجتماعی روستاییان مورد مطالعه بالا می‌رود و بالعکس.

۶. برای پاسخ به فرضیه ششم که آیا رابطه معناداری بین مشارکت اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در برابر مخاطره خشکسالی وجود دارد؟ با توجه به مقادیر همبستگی

پیرسون به دست آمده بین دو متغیر ($r=0/719$ و $p=0/000$)، با توجه به این که سطح معناداری آزمون کم‌تر از $0/05$ است، می‌توان گفت بین دو متغیر رابطه معناداری وجود دارد. از طرفی مقدار r به دست آمده، نشان‌دهنده رابطه مستقیم (مثبت)، بین دو متغیر است. به این ترتیب با افزایش مشارکت اجتماعی تاب‌آوری اجتماعی روستاییان مورد مطالعه بالا می‌رود و بالعکس. مجموعاً می‌توان گفت که بیش‌ترین همبستگی بین «شبکه اجتماعی» و تاب‌آوری اجتماعی با مقدار $0/637$ ؛ و پس از آن بین «مشارکت اجتماعی» و تاب‌آوری اجتماعی با مقدار $0/719$ است. در ردیف بعدی، «هنجارهای عمل متقابل» با عدد $0/621$ قرار دارد و سرانجام، کم‌ترین همبستگی میان «هنجارهای عمل» و تاب‌آوری اجتماعی به میزان $0/606$ وجود دارد. در تمامی متغیرها همبستگی معنادار و براساس شدت همبستگی، طبقه‌بندی شده است. همچنین ماتریس همبستگی بین متغیرهای مستقل نیز در جدول ۵ نشان داده شده است که در تمام متغیرهای درون‌گروهی، رابطه همبستگی، مثبت و معنادار است. نتایج آزمون r پیرسون نشان می‌دهند که میان سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد؛ ارتباط میان متغیر مستقل سرمایه اجتماعی و کل تاب‌آوری اجتماعی دارای ضریب همبستگی $0/517$ است که با توجه به سطح آلفای به دست آمده، این ارتباط معنادار است. در واقع، هرچه سرمایه اجتماعی در بین روستاییان مورد مطالعه بیش‌تر شود، تاب‌آوری اجتماعی نیز افزایش خواهد یافت و بالعکس: ارتباط میان سرمایه اجتماعی و دین‌داری دارای بیش‌ترین ضریب همبستگی با مقدار $0/623$ ؛ و ارتباط میان سرمایه اجتماعی و حمایت‌ابزاری دارای پایین‌ترین ضریب همبستگی با مقدار $0/410$ است. در جدول ۵، نتایج آزمون به صورت کامل درج شده است:

جدول ۵: همبستگی میان متغیر مستقل و متغیرهای وابسته پژوهش

متغیر مستقل	متغیر وابسته	تعداد نمونه	ضریب همبستگی	ضریب معناداری-Sig
سرمایه اجتماعی	حمایت‌ابزاری	۲۸۵	۰/۴۱۰	۰/۰۰۰
	آگاهی	۲۸۵	۰/۴۸۶	۰/۰۰۰
	دلبستگی به مکان	۲۸۵	۰/۵۲۷	۰/۰۰۰
	دین‌داری	۲۸۵	۰/۶۲۳	۰/۰۰۰
	تاب‌آوری اجتماعی	۲۸۵	۰/۵۱۷	۰/۰۰۰

۷. برای پاسخ به سؤال هفتم تحقیق برای تعیین سهم هر یک از متغیرهای مستقل در پیش‌بینی متغیر وابسته، با استفاده از آزمون رگرسیون چندمتغیره به روش همزمان (Enter)،

تحلیل رگرسیونی چندگانه از داده‌ها و روابط بین متغیرها به عمل آمد. در جدول ۷ نتایج آزمون به صورت کامل درج شده است:

چهار متغیر مستقل اعتماد اجتماعی، هنجارهای عمل، شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی هم‌زمان و بدون لحاظ کردن تقدّم و تأخّر در بین آن‌ها، وارد معادله رگرسیون شدند که با توجه به جدول ۶، مقدار ضریب همبستگی بین متغیرها ۰/۷۲۶ است که نشان می‌دهد بین مجموعه متغیرهای مستقل و متغیر وابسته تحقیق، همبستگی بالایی وجود دارد. هم‌چنین مقدار ضریب تعیین (۰/۵۲۷) نشان می‌دهد روی هم‌رفته ۵۲ درصد تغییرات متغیر وابسته، از سوی متغیرهای مستقل تحقیق تبیین شده است. مابقی تغییرات متغیر وابسته که به کمیتِ خطا معروف است و به‌عنوان اثر یا عامل ناشناخته باقی می‌ماند، به دلیل پیچیده‌بودن و چندبعدی بودن متغیر وابسته یعنی تاب‌آوری اجتماعی و به حساب نیامدن برخی از متغیرهایی است که بر این متغیر تأثیرگذار هستند. هم‌چنین مدل رگرسیونی - طبق آزمون تحلیل واریانس انجام‌شده - خطی و معنادار است؛ زیرا مقدار آزمون F برای تبیین معناداری اثر متغیرهای مستقل بر تاب‌آوری اجتماعی برابر ۴۶/۵۶۲ با سطح معناداری ۰/۰۰۰ محاسبه شده است و بر داده‌ها برازش دارد.

جدول ۶: ضرایب تعیین و همبستگی

مدل	ضریب همبستگی چندگانه R	ضریب تعیین R ^۲	ضریب تعیین تعدیل‌یافته R ^۲ .adj
۱	۰/۷۲۶	۰/۵۲۷	۰/۵۱۵

جدول ۷: تحلیل واریانس تأیید معناداری رابطه خطی بین متغیرها

منبع تغییرات	درجه آزادی	مجموع مجذورات	میانگین مجذورات	آماره F	p- (سطح معناداری)
رگرسیون	۴	۵۳۱۰/۷۵۷	۸۷۸/۹۶۴	۴۶/۵۶۲	۰/۰۰۰
باقی‌مانده	۲۸۱	۴۸۰۷/۳۱۱	۲۰/۰۵۸	-	-
جمع کل	۲۸۵	۱۰۱۱۸/۰۶۸	-	-	-

با توجه به معناداری مقدار F (۴۵/۵۶۲)، در سطح خطای کوچک‌تر از ۰/۰۱ می‌توان نتیجه گرفت که مدل رگرسیونی تحقیق مرکب از چهار متغیر مستقل و یک متغیر وابسته (تاب‌آوری اجتماعی) مدل خوبی است و مجموعه متغیرهای مستقل قادرند تغییرات تاب‌آوری اجتماعی را تبیین کنند. در جدول ۸، ترتیب متغیرهای مستقل که در تحلیل رگرسیونی باقی ماندند همراه با مقدار T، بتاها و ضرایب مربوطه و سطوح معناداری نمایش داده شده است:

جدول ۸: نتایج رگرسیون چندمتغیره

Sig	t	ضرایب	ضرایب خام	ضریب رگرسیون B	متغیر رگرسیونی
		استاندارد شده Beta	Std.Error		
p<۰/۰۰۰	-۲/۳۷۵	-	۵/۲۲۷	-۱۴/۸۸۵	عدد ثابت
۰/۰۰۰	۳/۹۱۳	۰/۲۱۹	۰/۱۹۸	۰/۵۴۰	اعتماد اجتماعی
۰/۰۰۰	۳/۸۵۰	۰/۱۴۷	۰/۱۱۸	۰/۳۸۹	هنجارهای عمل
۰/۰۰۹	۱۰/۰۶۱	۰/۵۹۵	۰/۲۳۰	۰/۷۳۲	شبکه روابط
۰/۰۱۰	۳/۵۹۷	۰/۱۶۴	۰/۱۳۸	۰/۴۱۲	مشارکت اجتماعی

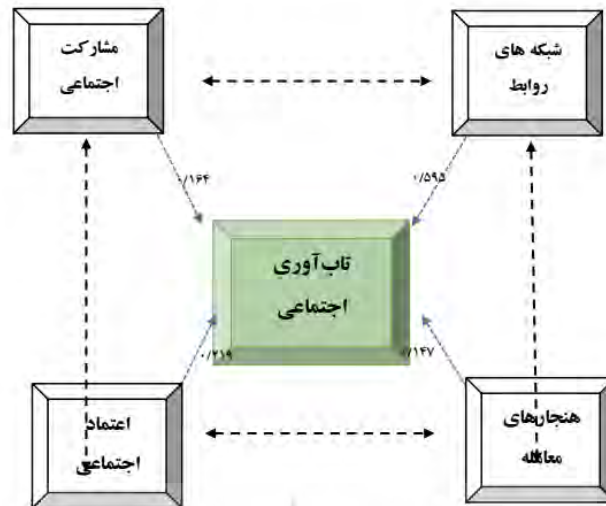
جدول ۸ ضرایب تأثیر رگرسیونی هر متغیر مستقل را بر متغیر وابسته نشان می‌دهد. تفسیر ضرایب رگرسیونی براساس ضریب بتای استاندارد شده صورت می‌گیرد. مقایسه متغیرها نشان‌دهنده آن است که تأثیر هر چهار متغیر مستقل بر تاب‌آوری اجتماعی معنادار است؛ زیرا سطح معناداری (sig) آن‌ها کوچک‌تر از ۰/۰۵ است. در مجموع با توجه به ضرایب بتای اخذ شده «شبکه روابط اجتماعی» با مقدار بتای برابر با ۰/۵۹ و $t= ۱۰/۰۶$ ، بیشترین میزان واریانس تاب‌آوری اجتماعی را تبیین می‌کند و بعد از آن، به ترتیب؛ «اعتماد اجتماعی» با بتای ۰/۲۱ و «مشارکت اجتماعی» با بتای ۰/۱۶ و «هنجارهای عمل متقابل» با بتای ۰/۱۴ بیش‌ترین تأثیر مثبت را در پیش‌بینی تاب‌آوری اجتماعی روستاییان مورد مطالعه دارند.

نتیجه‌گیری

براساس نتایج حاصل از رگرسیون چندمتغیره «مدل تحقیق براساس ضرایب رگرسیونی حاصله» مطابق شکل زیر ترسیم می‌گردد:

پژوهشگاه علوم انسانی و مطالعات فرهنگی
پرتال جامع علوم انسانی

شکل ۲: مدل نهایی پژوهش بررسی اثرات سرمایه اجتماعی بر تاب‌آوری اجتماعی روستاییان در مخاطره خشکسالی

نتایج این تحقیق نشان می‌دهند که میزان سرمایه اجتماعی و میزان تاب‌آوری اجتماعی در روستاهای مورد مطالعه بالاتر از متوسط و نزدیک به خوب است. در حالی که نتایج تحقیق عینالی و همکاران نشان داد که همه ابعاد سرمایه اجتماعی در دهستان سجا سرود شهرستان خدابنده پایین بوده‌اند و برخی از ابعاد شاخص سرمایه اجتماعی تأثیر کمی در کاهش آسیب‌پذیری ناشی از زلزله در روستاهای نمونه داشته‌اند؛ اما نتایج این تحقیق با تحقیق عزمی و همکاران (۱۳۹۴) که نشان داد میزان سرمایه اجتماعی تأثیر زیادی بر مدیریت مخاطره‌های طبیعی در شهرستان ماهیدشت کرمانشاه داشته است، همخوانی دارد. شاید یکی از دلایل مهم بالا بودن میزان سرمایه اجتماعی در شهرستان بدر روانسر دوام خشکسالی و نیاز مداوم روستاییان به یکدیگر در دوره‌های متوالی خشکسالی در این منطقه باشد.

از دیگر نتایج مهم این تحقیق آن است که بین ابعاد سرمایه اجتماعی و تاب‌آوری اجتماعی رابطه مثبت و معنادار وجود دارد و بیش‌ترین همبستگی بین شبکه روابط اجتماعی و مشارکت اجتماعی و بعد از آن، بین شبکه روابط اجتماعی و اعتماد اجتماعی و در نهایت، بین مشارکت اجتماعی و هنجارهای عمل متقابل است. این امر نشان می‌دهد که در روستاهای مورد نظر اگرچه سرمایه اقتصادی ضعیف، اما سرمایه اجتماعی قوی دارند. این نتیجه‌گیری با نتایج تحقیق نعیم کاپوچو همخوانی دارد. کاپوچو در تحقیق اش درباره تفاوت‌های تاب‌آوری در مناطق روستایی و شهری به این نتیجه رسید که اگرچه در روستاها نسبت به کلان‌شهرها

سرمایه‌های اقتصادی و محیطی کم‌تر هستند، اما روستاها دارای سطح بالایی از سرمایه اجتماعی به‌ویژه در ابعاد شبکه‌های مردمی، مشارکت اجتماعی، روابط خویشاوندی و همسایگی قوی و قدرت بیش‌تر اعتقادات مذهبی هستند که آسیب‌پذیری آن‌ها را در برابر حوادث طبیعی کاهش می‌دهد.

از دیگر نتایج این تحقیق آن است که سرمایه اجتماعی ۵۲ درصد از واریانس متغیر تاب‌آوری اجتماعی را تبیین می‌کنند. از آن می‌توان نتیجه گرفت که نقش سایر سرمایه‌ها از جمله سرمایه فرهنگی، اقتصادی، سیاسی و محیطی (زیرساختاری) در افزایش تاب‌آوری اجتماعی مهم هستند. چنان‌چه نتایج تحقیق صادقانه و همکاران درباره اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر تاب‌آوری اجتماعی بین روستاییان شهرستان ایجرود نشان داد که بیش‌ترین عامل تأثیرگذار در تاب‌آوری کشاورزان در درجه اول بیمه محصولات کشاورزی و در درجات بعدی ایجاد سیستم پایش و پیش‌آگاهی درباره خشکسالی و بهره‌گیری از دانش بومی قرار دارند. در کل می‌توان نتیجه گرفت که اگرچه سرمایه اجتماعی در افزایش تاب‌آوری روستایی بسیار مهم است و باید تقویت شود، اما از تقویت سایر سرمایه‌ها از جمله سرمایه اقتصادی که شامل تقویت زیرساختارهای روستایی، بیمه محصولات کشاورزی، پرداخت وام است، نیز نباید غافل شد. این نتیجه‌گیری در راستای نظریه‌های جدید تاب‌آوری اجتماعی است که بر نقش سرمایه‌های ترکیبی که از ترکیب سرمایه اقتصادی، محیطی، اجتماعی و فرهنگی و ... حاصل می‌شود یا «سرمایه اجتماعی توسعه‌یافته» در افزایش تاب‌آوری تأکید می‌کنند. در نظریه‌های جدید تاب‌آوری اجتماعی، علاوه بر تأکید بر سرمایه اجتماعی بر سرمایه فرهنگی شامل بهره‌گیری از دانش بومی و نیز بر اهمیت محیط‌زیست بر تاب‌آوری اجتماعی روستایی تأکید می‌شود. چنان‌چه ایل و همکاران از اهمیت تعاملات جامعه و محیط‌زیست و نویسندگانی نظیر پیلا، اوهلین و هاروی درباره مفاهیم سرمایه اقتصادی و محیطی توأم سخن می‌گویند و امروزه به‌مثابه آخرین سرمایه درباره «سرمایه محیط‌زیستی» بحث می‌کنند که منظور از آن چگونگی تعامل انسان با محیط اش و استفاده پایدار از منابع طبیعی (خاک، آب، جنگل‌ها)، است.

منابع

- آقایی، پرویز. (۱۳۹۵). «ارزیابی چالش‌های اجتماعی ناشی از بحران خشکسالی بر توسعه پایدار روستایی؛ موردپژوهی: دهستان میانده از توابع بخش شبیکوه، شهرستان فسا»، *فصلنامه جغرافیایی سرزمین*، سال سیزدهم، شماره ۴۹، ۱۳-۲۸.
- ازکیا، م، غفاری، غ. (۱۳۸۳). *توسعه روستایی با تأکید بر جامعه روستایی ایران*، تهران: نشر نی.
- بورديو، پیر. (۱۳۸۵). «شکل‌های سرمایه»، در *سرمایه اجتماعی: اعتماد، دموکراسی و توسعه*، گردآوری کیان تاجبخش، ترجمه افشین خاکباز و حسن پویان، تهران: شیرازه.
- پاتنام، رابرت. (۱۳۸۵). *سرمایه اجتماعی؛ مجموعه مقالات سرمایه اجتماعی*، ترجمه افشین پاکباز، تهران: نشر شیرازه.
- پیران پرویز؛ موسوی میرطاهر، شینانی، ملیحه. (۱۳۸۵). «کار پایه مفهومی و مفهوم‌سازی سرمایه اجتماعی (با تأکید بر شرایط ایران)». *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ۶، شماره ۲۳، ۹-۴۴.
- چنار، علیرضا. (۱۳۸۸). «ارزیابی و نظارت بر خشکسالی در استان‌های آذربایجان شرقی، غربی و اردبیل با استفاده از تصاویر دانشگاه تربیت مدرس»، *پایان‌نامه کارشناسی ارشد* سنجش از دور.
- دلاکه، حسن؛ ثمره محسن بیگی، حسین، شاهپوندی، احمد. (۱۳۸۶). «سنجش میزان تاب‌آوری اجتماعی در مناطق شهری اصفهان»، *فصلنامه جامعه‌شناسی نهادهای اجتماعی*، دوره ۴، شماره ۹، ۲۲۷-۲۵۲.
- سالنامه مرکز آمار ایران. (۱۳۹۵). «آمار روستاهای شهرستان روانسر مطابق سرشماری سال ۱۳۹۵».
- سلطانپور، هدیه، زارع، مهدی. (۱۳۹۵). «بررسی نقش سرمایه اجتماعی در کاهش ریسک مخاطرات طبیعی»، *سومین کنفرانس جامع مدیریت بحران (با رویکرد کاهش ریسک سانه، تاب‌آوری و توسعه پایدار)*.
- سلمانی، محمد. (۱۳۸۹). «بررسی ابعاد سرمایه اجتماعی در توسعه روستایی، مطالعه موردی: روستاهای باغستان و برون، شهرستان فردوس»، *نشریه علوم اجتماعی*، دوره ۴، شماره ۱۱، ۱۹-۴۰.
- سلیمانی، عادل، افراخته، حسن، عزیزپور، فرهاد، طهماسبی، اصغر. (۱۳۹۴). «راهبردهای سازگاری روستایی در برابر مخاطرات خشکسالی مطالعه موردی، روستای پشتنگ شهرستان روانسر»، *مجله دانش مخاطرات*، دوره دوم، شماره ۳، ۳۴۱-۳۵۴.
- سلیمانی، مهسا و آقابخشی، حبیب. (۱۳۹۵). «رابطه سرمایه اجتماعی با تاب‌آوری شهروندان در برابر زلزله»، *اولین کنفرانس بین‌المللی روانشناسی و علوم اجتماعی*، تهران.
- شاپورآبادی، محمدعلی. (۱۳۸۸). «نگرشی بر آمایش فرهنگی سرزمین و جایگاه آن در برنامه‌ریزی توسعه فرهنگی»، *فصلنامه راهبرد یاس*، شماره ۱۷، ۸۷-۱۲۳.
- شریفیان ثانی، مریم. (۱۳۸۰). «سرمایه اجتماعی مفاهیم اصلی و چارچوب نظری»، *فصلنامه رفاه اجتماعی*، سال ۱، شماره ۲، ۵-۱۸.

- صادق‌لو، طاهره، سجاسی قیداری، حمدالله. (۱۳۹۳). «اولویت‌بندی عوامل مؤثر بر افزایش تاب‌آوری کشاورزان در برابر مخاطرات طبیعی (با تأکید بر خشکسالی)، منطقه مورد مطالعه، کشاورزان روستاهای ایجرود»، *جغرافیا و مخاطرات محیطی*، شماره ۱۰، ۱۲۹-۱۵۴.
- عزیمی آئیژ، نوری، مجتبی. (۱۳۹۳). «نقش سرمایه اجتماعی در مدیریت مخاطرات طبیعی در سکونتگاه‌های روستایی (مطالعه موردی، بخش ماهیدشت کرمانشاه)»، *دومین کنفرانس بین‌المللی پژوهش در علوم و تکنولوژی، ترکیه، استانبول*.
- عوض‌پور، لیلا؛ قربانی، مهدی و یوسفی محسن. (۱۳۹۳). «تحلیل وارزیابی سرمایه اجتماعی در راستای تقویت تاب‌آوری جوامع محلی و مدیریت پایدار سرزمین (منطقه مورد مطالعه، استان خراسان جنوبی)»، *منابع طبیعی ایران*، دوره ۶۸، شماره ۳، ۶۲۵-۶۴۵.
- عینالی، جمشید؛ فراهانی، حسین، جعفری، نسرین. (۱۳۹۳). «ارزیابی نقش سرمایه اجتماعی در کاهش اثرات سانحه زلزله در دهستان سجاسرود شهرستان خدابنده»، *تحقیقات کاربردی علوم جغرافیایی*، سال چهاردهم، شماره ۳۲، ۹۳-۱۱۵.
- فوکویاما، فرانسیس. (۱۳۷۹). *پایان نظم*، ترجمه غلامعباس توسلی، تهران، انتشارات جامعه ایرانیان.
- قربانی، مهدی. (۱۳۹۵). «ارزیابی سرمایه اجتماعی شبکه ذی‌نفعان محلی در راستای توانمندسازی جوامع روستایی مورد مطالعه، روستایی (مورد مطالعه، روستای بزیجان، شهرستان محلات، استان مرکزی)»، *پژوهش‌های روستایی*، دوره هفتم، شماره ۲، ۴۰۶-۴۲۰.
- کلمن، جیمز. (۱۳۷۷). *بنیادهای نظریه اجتماعی*، ترجمه منوچهر صبوری، تهران: نی.
- Adger, W.N. (2000). *Social and ecological resilience; are they related*, Progress in Human Geography.
- Fact, Sh. (2008). "Building resilience and social capital in rural and remote communities", Number 5.15 February 2008 For workers.
- Kapucu, N., Hawkins V., Christopher and Rivera. Fernando, I. (2013). "Disaster Preparedness and Resilience for Rural Communities", *Risk, hazards & Crisis in Public Policy*, Vol. 4, No. 4.
- Mayunga, J. S. (2007). "Understanding and Applying the Concept of Community Disaster Resilience: A capital-based approach".
- The University of Queensland and University of Southern Queensland (2008). "Building Resilience in Rural Communities" *toolkit*, Australian Research Council Linkage Grant.
- Wilson, G. A. (2012). "Community Resilience and Environmental Transitions" London: Earthscan.